

Zmaji

ZVESTI

SPREMLJEVALCI

ČLOVEŠTVA

Naše življenje bi bilo zelo dolgočasno, če bi zmaji nenadoma izginili. Od nekdanj so tu in nihče ne ve, kako dolgo že spremljajo človeštvo. Raziskovanje njihove geneze in pomena v mitologiji je zelo zanimivo delo, ki odpira veliko novih spoznanj o različnih verah, naravnih katastrofah, simbolih in človeški podzavesti. Zmaji so gospodarji neba, varuhi zakladov, povzročajo potrese, so simboli svetovnih prestolnic in prisposoba za temačne globine človeške duše.

BESEDILO: MARKO FRELIH

Dr. Marko Frelih je arheolog in kustos za afriške in ameriške zbirke v Slovenskem etnografskem muzeju. Še posebno ga zanimajo medkulturne povezave in vpliv starega Egipta na afriške in sredozemske kulture. Že dlje časa se ukvarja tudi s kulturnimi kraji, s poučkom na jamskih svetiščih, in s kontinuiteto svetih krajev od prazgodovine do danes.

K je so videli prvega zmaja, ne ve nihče, zagotovo pa je največ nenavadnih pošasti nekoč »živelo« v Egiptu. Običajno so bile videti kot ponesrečen poskus genskega inženiringa, saj so bile sestavljene iz različnih živalskih delov. Najbolj znan primer takšnega hibrida je sfinga, bitje z levjim telesom in človeško glavo. V večtisočletni zgodovini so Egipčani spoznali številne bogove, boginje, demone in duhove v slikovitih fantastičnih oblikah hibridnih bitij. V tej genezi se je razvila tudi pošast, ki je imela kombinirane lastnosti kače, krokodila, krilate ujede in rogatega ovna. Nenavadne stvore so poznale kulture, ki so zaradi širjenja Sahare že pred okoli 12.000 leti naselile rodovitno dolino reke Nil. Med najbolj znane pošasti spada egipčanski bog Set, gospodar puščave in podzemlja. Njegovo vlogo je teologija skozi stoletja spreminjala, toda v zadnjem tisočletju pr. n. št. je Set vse bolj postal simbol zla in skrivnostnih nevarnih sil, ki jih skrivata neskončna puščava in temačno podzemlje. Bil je popoln gospodar zemeljskih sil, nasproti pa mu je stal nebeški bog Horus,

ki je v sokolovi podobi vladal na sinjem nebu. Med njima je prihajalo do nenehnih spopadov. Boj med Horom in Setom je predstavljal večni boj med dobrim in zlim, spopad nebeških in peklenskih sil na ravni celotnega vesolja. Čeprav je Horus s sulico Setu zadajal usodne rane, ga nikoli ni dokončno porazil. To je boj, ki še vedno traja, saj gre za najveličastnejši spopad, ki se odvija v senci celotnega človeštva in v notranjem svetu vsakega posameznika.

Zmaj kot Satan

Egipčansko idejo o večnem konfliktu med dobrim in zlim so razumele tudi druge sredozemske civilizacije in jo po svoje prikrojile v svoje mite in pripovedi. Grki so imeli na nebeškem

Egipčansko hibridno bitje na reliefu svetišča Hibis ima dvojno sokolovo glavo z rogovi, telo krokodila in ptičja peresa. Takšne podobe so v kombinaciji z demonsko kačo Apopis imele veliko vlogo v genezi zmajskih predstav v človeški zgodovini.

Fotografija: Günther Hölbl

Olimpu vrhovnega boga Zevs, ki je s strelami premagal mogočnega orjaka Tifona. Pošast se je ponasala s stotimi kačjimi glavami in žarečim pogledom. Tifon je končal globoko v podzemlju, hudo ranjen, vendar ne dokončno uničen. Motiv večnega boja med dobrim in zlim se je močno zakoreninil v vseh glavnih verovanjih po svetu. Ker ima krščanstvo svoje korenine v Egiptu že od Mojzesa dalje, je vpliv egipčanske vere popolnoma razumljiv. Tudi razumevanje dobrega in zla se je temeljito oblikovalo med misleci, ki so v prvih stoletjih n. št. ustvarjali v Aleksandriji in odmaknjenih puščavskih samostanih. Nekateri egipčanski bogovi so samo na videz izginiili, v resnici pa so jih prvi kristjani samo prefinjeno »preoblekli« in jim dodelili novo poslanstvo. Hora so oblekli v oklep rimskega vojaka, nato pa so njegovo sokoljo glavo zamenjali s človeško. Postal je vojščak na konju, Set pa se je iz kače oziroma krokodiljega hibrida preobrazil v zmaja. Konjenik, ki s sulico prebada

Fotografija: Marko Frelih

Motiv sv. Jurija, ki s sulico prebada zmaja, je priljubljen tudi pri Koptih v Egiptu. Posnetek je iz koptske četrti v Kairu, blizu cerkve sv. Jurija.

da zver, je postopoma postal znan kot sv. Jurij. O njegovem velikem junaštvu priča legenda, ki nas popelje v severnoafriško mesto Silene na območju današnje Libije. V tem mestu je imel strašni zmaj popolno oblast, saj je nenehno grozil s kugo in zato so mu morali prebivalci žrtvovati svoje otroke. Ko je na vrsto prišla kraljeva hčerka princesa Sabra, je mimo prijezdil sv. Jurij in se takoj spustil v boj z zmajem. S sulico ga je ukrotil in prisilil, da mu je sledil v mesto. Privezanega na verigi je privlekel do kralja in mu dal jasen ultimatum: prebivalstvo naj se takoj pokristjani, sicer bo zmaja spustil z verige. Ljudje so brez pomislekov pristopili h krstu, sv. Jurij pa je pred javnostjo pobil zmaja. Orjaško pošast so razrezali na kose, jih naložili na štiri velike vozove ter jih z volovsko vprego odpeljali iz mesta. Sveti Jurij (*Georgius*) je postal priljubljen svetnik in zaščitnik številnih mest v Sredozemlju in Evropi. Posvečenih mu je veliko cerkva in v mestnih grbih je upodobljen kot konjenik, ki s sulico prebada zmaja. Včasih pa ga tudi upodobijo, kako z mečem pobija pošast pod konjskimi kopiti.

Po nekaterih virih naj bi se Jurij spopadel z zmajem v kraju Lydda v Palestini. Ta lokacija je bila ljubša tudi križarjem, ki so legendo že v 11. stoletju vzeli za svojo. V njej so namreč prepoznali lastno poslanstvo – boj proti islamu in osvoboditev Jeruzalema. Poganstvo in zlo sta se utelesila v zmaju, s katerim se je bilo treba odkrito spopasti in ga premagati. Za krščanstvo je bil spopad neizbežen in na bojišču so se znašli junaki, ki jih je cerkev kasneje povzdignila v svetnike. Med njimi so najbolj znani sv. Jurij, sv. Marjeta in sv. Mihael.

Marjeta iz Antiohije v današnji Turčiji je zelo temeljito obračunala z zmajem. V obdobju preganjanja kristjanov je zaradi predanosti krščanski veri končala v zaporu. Neke noči se je pred njo pojavil zmaj in jo požrl. Marjeti se je v njegovem gobcu uspelo prekrižati in neznana sila je zmajevo telo razpočila in razcefrala na koščke. Za bogaboječe vernike je bil to zelo nazoren primer zmagoslavja nad hudičem v zmajevi koži.

Nadangel Mihael je bil kot poglavar nebeške vojske angelov v nenehnem spopadu s Satanom. V svetopi-semki knjigi z naslovom Razodetje (Apokalipsa) je Satan omenjen kot zmaj ali stara kača. »Nato se je v nebesih razveljavila vojna: Mihael in njegovi angeli so se bojevali proti zmaju. Tudi zmaj se je bojeval in njegovi angeli. Toda ni zmagal, tako da v nebesih ni bilo prostora zanj. Veliki zmaj, stara kača, ki se imenuje Hudič in Satan in ki zapeljuje vesoljni svet, je bil vržen na zemljo ...« (Razodetje 12: 7-9).

Z zmajem so se spopadli tudi sv. Agata, sv. Teodor in npr. sv. Mercurialis, škof mesta Forli. Celo rimski papež sv. Silvester je požel zmagoslavje nad zmajem, ki je ustrahoval mesto in pokončal več sto ljudi. Papež se je pogumno spustil v podzemlje, v samo leglo morilske pošasti. S pomočjo skrivnostnih izrekov, ki mu jih je zaupal sam sv. Peter, je zmaju zaprl grozeči gobec, iz kate-rega je prihajala smrtonosna sapa. Zmaj je poginil, sv. Silvester pa je rimskemu prebivalstvu nazorno pokazal, kako vsemogočna je krščanska vera. To se je dogajalo v 4. stoletju, v času cesarja Konstantina, ki je kot prvi cesar uradno priznal krščanstvo. Takrat je bilo v Rimu še polno svetišč starih rimskih božanstev in zato je bilo nujno izkoristiti vse priložnosti, da se pokaže pokoritev poganskih bogov in nadvlado nove vere.

Zmaj na svetih krajih

Prvi misijonarji, ki so širili krščanstvo tudi v naših krajih, so naleteli na staroselce, ki so imeli svoje bogove in njim namenjena svetišča na izbranih krajih. Svetišča so največkrat postavili ob kakšni zanimivi naravni značilnosti: vodnih izviroh, močvirjih, jamah, breznic, izrazitih vzpetinah, prepadnih stenah itn. Božanstva staroselcev je bilo treba izkoreniniti in zato so jim kristjani pripisali demonske lastnosti. Za vizualizacijo zla je bila podoba strašljive in ostudne pošasti, kot je zmaj, več kot idealna. V križnem hodniku samostana Stična je na stropnem oboku narisan lep primer apokaliptičnega zmaja. Umetnik je že v 14. stoletju sledil citatu iz Svetega pisma in upodobil velikega zmaja. Le kdo se ne bi prestrašil krilatega stvora! Morda

je zmaj v samostanu povezan tudi z izročilom o poganskem svetišču na tem mestu, kar potrjujejo antični spomeniki, ki so jih odkrili vzdane v samostanske zidove. Med njimi je najbolj znana upodobitev Herakleja, ki ima na verigi vklenjenega troglavega psa Kerberja, strašnega čuvaja glavnega vhoda v Had, kraljestvo mrtvih. Pred leti so arheološka izkopavanja pokazala, da je bilo območje samostana naseljeno že v zgodnji železni dobi in zelo verjetno so izkopanine povezane z ostanki svetišča neznane mu božanstvu.

Ko so na poganskih svetiščih začeli graditi cerkve, so v marsikateri nastali slikoviti prikazi zmajev, ki jih trpinčijo krščanski svetniki in svetnice. Postopoma so o zmajih nastale tudi različne lokalne pripovedi in legende. Njihova vsebina pa ima pogosto v ozadju kakšen resničen dogodek, ki je pri nas pogosto povezan z naravnimi katastrofami, ki si jih nekoč ljudje niso znali razložiti.

Med legendami, ki imajo zelo znamenito mesto v široki paleti zmajskih zgodb, je legenda o Argonavtih, ki naj bi ustanovili prvo naselje na prostoru današnje Ljubljane. Zgodbo so ustvarili humanisti v 17. stoletju. Podlago zanjo so našli v slovitem epu o grških junakih Argonavtih, ki so se odpravili na območje Črnega morja iskat zlato runo. Na poti domov v Grčijo so se znašli na robu močvirja, v katerem je živel strašen zmaj, ki so ga uspešno pokončili in se lahko v miru lotili gradnje naselbine z imenom Emona.

Ljubljanski zmaj z mitološkimi Argonavti nima nobene povezave. Njegova povezanost z mestom je zelo stara in morda odseva spomin na pradačni kult čaščenja božanstva v podobi kače. Prazgodovinska koliščarska naselja na Ljubljanskem barju z izjemno bogato materialno kulturo kažejo tudi na zelo stare stike s sredozemskim svetom. Najnovejše arheološke raziskave so pokazale intenziteto poselitve na območju Grajskega hriba,

ki ima na pobočjih veliko vodnih izvirov, predvsem okoli cerkve sv. Jakoba.

V neposredni bližini je bilo odkrito rimsko pokopališče, na katerem so verjetno pokopavali že v prazgodovini. Posmrtni kult in vodni izviri nakazujejo možnost obstoja kulta, ki je vključeval čaščenje božanstev, povezanih s kačami. Zaradi egipčanskih najdb v arheoloških plasteh rimske Emone bi hipotetično omenil Izido in Serapisa (Oziris), toda šele morebitna arheološka izkopavanja bodo pokazala, kaj se je v preteklosti dogajalo na prostoru med cerkvama sv. Jakoba in sv. Florjana pod Grajskim hribom.

V Muzeju krščanstva na Slovenskem imajo na razstavi sliko z motivom izbrisa prvotnega greha, ki sta ga v raj u naredila Adam in Eva, ko sta ugriznila v jabolko s prepovedanega drevesa. Marija je prevzela težo človeškega greha nase, levi angel je božji zapis o grehu izbrisal, desni pa se je z nebeško trombo zagnal proti Satanu, ki je v grozi spoznanja, da je premagan, izvrgel jabolko iz gobca. Satan ima kačje krilato telo in izrazit zmajski gobec. Podoba je leta 1825 naslikal Leopold Layer.

Zmaj med simboli večnosti

Kača je žival, ki jo človek pozna od začetka stvarstva. Bila je edina žival v raj, ki je poznala božjo skrivnost o svetem drevesu in učinke njegovih sadežev. Prav tako je bila tudi edina žival, ki je razumela človeško govorico, in prva, ki je manipulirala s človekom in ga pripeljala na pot pogube. Zaradi levitve, med katero kača odvrže zunanjo plast kože, so že stare kulture v tem pojavu prepoznale znamenje večnega življenja. Okoli 4000 let star sumerski

ep o Gilgamešu pripoveduje, kako je kača pojedla čudodelno rastlino, rožo večnih življenjskih sil, in se takoj začela leviti. Večno kroženje in obnavljanje življenja, ko so zabrisane meje med življenjem in smrtjo, simbolizira bitje *uroborus*. To je lahko kača ali zmaj, ki požira svoj rep. Motiv je znan v različnih kulturah, zelo je priljubljen v alkimiji, kot arhetip s pomembno vlogo v človeški duši pa ga obravnavajo tudi sodobni psihologi (o *uroborusu* smo pisali tudi v članku Kaj o kači pripovedujejo simboli, Gea, maj 2012, *op. ur.*).

Kače so bile že v starem Egiptu povezane s kultom mrtvih in so še posebno pomembno vlogo imele v misterijih v čast

božanskemu paru Izidi in Ozirisu. Izida je z magijo obvladala preobrazbo in prehod iz temačne globine smrti v čudovito svetlobo večnega življenja. Zaradi levitve je bila kača simbol preobrazbe in so jo zato v Izidinih templjih še posebno častili. Podobno je bilo tudi zunaj Egipta, predvsem v Grčiji in antičnem Rimu. V grškem svetu je bil poznan kult Kadmosa in Harmonije. Iz legende o Kadmosu je znano, da se je spopadel z zmajem, ki je varoval sveti izvir. Zmaja je uspešno pobil in njegove zobe razmetal po polju, na katerem so iz zemlje zrastle mogočni močje, ki so se med seboj borili. Pet najboljših je preživelo in v grških Tebah zgradilo utrdbo Kadmejo. Vrhovni bog Zevs je Kadmosu izbral za ženo lepo Harmonijo, Afroditino in Aresovo hčerko. Kadmos in Harmonija sta se na starost umaknila v Ilirijo, v zaledje današnje Dalmacije. Tam sta se po smrti spremenila v kači, Zevs pa ju je odnesel v rajsko deželo Elizij. Kult kačjega božanskega para je tako postal zelo priljubljen v jugovzhodnem balkanskem prostoru, njegov odmev pa je vzdolž obale segal vse do Istre. Zato ni izključena možnost, da je čaščenje kačjega para obstajalo tudi na naših tleh; stiki z grškim prostorom namreč segajo že globoko v prazgodovino. Morda najbolj zgovoren primer je jamsko svetišče v Škocjanskih jamah. Tam so že v prazgodovini pokopavali umrle in impresivno jamsko okolje z reko in prepadnimi stenami povezali s prehodom v onostranstvo. V tem kulturnem kontekstu se je odvijal poseben obred darovanja podzemnim bogovom ob vходу v skoraj 50 metrov globoko Mušjo jamo. V temno globino brezna so ljudje okoli 1000 let pr. n. št. metali dragocene predmete, kot so nakit in orožje. Romarji so prišli iz Panonije, Balkana, Apeninskega polotoka in z grškega Peloponeza. Grški predmeti v Mušji jami so dokaz zelo starih stikov z egejskim svetom, hkrati pa dopuščajo možnost, da se je popularno čaščenje bogov, povezano s kultom mrtvih in večnega življenja, razširilo tudi v naše kraje.

Jamski zmaji

Zmaji najraje bivajo globoko v podzemlju, jamah ali notranjosti gore, kar nekaj pa jih najdemo v močvirjih. Med zanimive jamske zmaje spada tisti, ki je po legendi nekoč živel v Postojnski jami. Bil je zelo nasilen, stalno je rjovel in zahteval obilo hrane, predvsem živino. Ko se je nažrl, je prišel do reke Pivke

Zmaj in kača sta simbol Satana, ki pogosto konča pogubljen pod nogami svetnic in svetnikov. Tudi Marija je večkrat prikazana, kako stoji na padlem zmaju. Dramatični prizor je upodobljen na znanem Marijinem stebru na Dunaju.

in se napil sveže vode. Ljudje so dolgo časa razmišljali, kako bi se znebili požrešne nadloge, ki je pogosto bruhala ognjene zublje. Končno so se domačini spomnili na pastirčka Jakoba iz Šmihela, ki so ga zaradi njegove iznajdljivosti klicali Prebrisana glava. Pastirček se je domislil imenitne zvijače: naročil je zakol največjega teleta in ukazal, naj ga dajo iz kože. Odrto kožo so napolnili z živim apnom in jo lepo zašili nazaj. Ko je zmaj prišel po svoj obrok, so mu nagačeno tele zabrisali v jamo in pošast je slastno ugriznila v telečjo poslastico. Nato si je zmaj privoščil še zajeten požirek in tedaj so v trebuhu nastopile hude bolečine. Rjovel in valjal se je po tleh, apno je vrelo in iz žrela se mu je vse bolj kadilo. Z veliko muko se je poskušal postaviti na noge, nato pa je zgrmel po tleh in ob padcu mu je počil trebuh. Telo se je še nekajkrat sunkovito streslo in z ostrimi kremplji je globoko prasn timer jamski steni. Menda se še danes vidijo raze zmajevih krempljev. Ljudje so polni olajšanja in veselja zvlekli pošast iz jame in jo takoj odrli. Največji kos so obesili v vaški zvonik, iz najlepšega dela kože pa so odrešitelju Jakobu naredili pastirsko torbo. Tudi sebi so nato sešili torbe in zato so Postojnčanom včasih rekli torbarji.

Takšnih zgodb poznamo veliko, toda pri tej je zanimivo, da so zmaja predelali za uporabni predmet, kot je torba. Zmajevo kožo v drugotni uporabi omenja že sloviti ep o Beowulfu, ki je nastal med 8. in 11. stoletjem. Nekaj podobnega se je zgodilo npr. z zmajem iz jame na hribu Kahlenberg, ki se dviguje nad Dunajem. Tam je bil ujet in pobit velikanski zmaj, njegovo kožo pa so usnjarski mojstri ustrojili.

Toda pripoved o zmaju iz Postojnske jame ima še eno skrivnost: zelo verjetno je povezana z odkritjem prazgodovinskih grobov. V ozadju je morda že davno pozabljeni kult čaščenja htanskega božanstva, ki ga je zgodnje krščanstvo predelalo v podobo hudiča, ki ga je treba pokončati. Nastali so hudobni in požrešni zmaji, ki so zahtevali žrtve, človeške ali živalske. Potem pride pogumen ali pameten junak in odreši trpeče in ustrahovano ljudstvo.

V primeru jamskih pokopališč in zmajev je treba omeniti primerjavo s kačjimi demoni in fantastičnimi bitji iz Egipta, ki so varovali starodavne podzemne grobnice. Egipčani so imeli navado ljudi pokopavati v umetno izklesanih grobnicah globoko pod površjem. Stene grobnic so okrasili s poslikavami ali z reliefi, ki so prikazovali odlomke iz Knjige mrtvih. Smrtno nevarna kača, kot je kobra, je bila sveta žival in njena podoba na stenah grobnic je imela samo eno simbolično poslanstvo: varovati truplo pokojnika! Ideja o kačah in zmajih, ki bivajo v jamah in varujejo zaklade, ima torej korenine v egipčanskih predstavah o demonskih varuhih dostopov do najsve-

Fotografija:
Domen Grögl

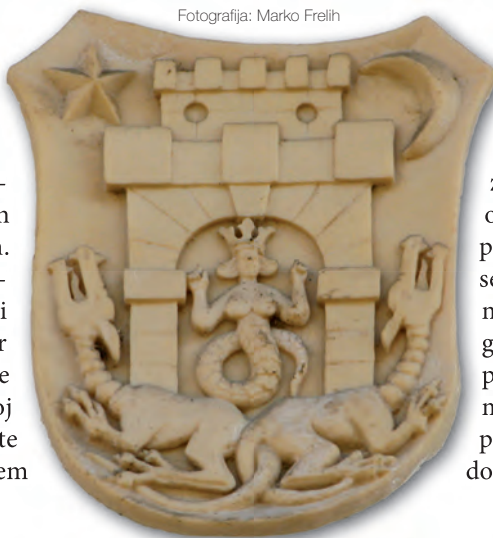
tejšega v podzemni grobni komori, do sarkofaga z mumijo. To je bil namreč pravi zaklad, ne zlato ali srebro!

V Sloveniji je med jamskimi zmajji, ki varujejo zaklad, najbolj poznan zmaj iz jame na pobočju gore Bogatin. Dostop do zaklada je imel samo Zlatorog – gams z zlatimi rogovi. V jami se je pretakal tudi zlati potok, in kadar si je Zlatorog zaželel iz njega piti, se je z rogovi dotaknil zmaja, ki se je takoj ponižno umaknil. Ko je lovec iz Trente nekoč hotel ustreliti Zlatoroga, je pri tem tragično končal, zlatorogi gams pa je za vedno zapustil naše kraje. Globoko v podzemlju Bogatina pa so še zdaj menda shranjeni zakladi, ob katerih poležava zvesti čuvaj zmaj.

Za običajnega smrtnika je nepredstavljivo bogastvo tudi legendarno Zlato jezero, ki leži nekje v neznanih globinah Julijskih Alp. Varuje ga zmaj s sedmimi glavami, v gobcu srednje glave mu manjka zob. Že pred davnimi časi mu ga je izruval velikan z imenom Robavs in ga zabrisal v neznanost. Zob se je zapičil ob pobočju današnje Jelovice in danes je po neki drugi legendi poznan kot Babji zob. Ruvanje zoba je zmaja tako izmučilo, da je po vrnitvi v podzemni dom k Zlatemu jezeru trdno zaspal. Dokler bo spal, bo vse dobro, če pa ga bo kdo prebudil, bo jezno zamahnil z repom in razdejal gorovje, ki se bo pogreznilo vse tja do Mojstrane, in voda iz Zlatega jezera bo zalila doline.

Po sledih zmajev

Zmajev zob pod Jelovico je duhoviti spomin na zmaja. Toda nekatere zmajeve sledi so bolj resne. Po ljudskem izročilu so v Logarski dolini nalezeli na sledove pravega zmaja. Nekoč je živel v jezeru, kjer je danes Matkov kot. Povzročal je poplave,

Kamnik je izjemno mesto za raziskovanje legend, saj slovi po lepi Veroniki, ki je ujeta v kačje telo. Kamniški grb nas še danes spominja na žalostno zgodbo o Veroniki in na zanimive zmajske pripovedke.

Sv. Mihael stoji na zmaju na pročelju Plečnikove stavbe na Dunaju

Fotografija: Domen Grögl

da je živino iz pašnikov odneslo v jezero, kjer jo je nato s slastjo pohrustal. Ker mu je bilo jezero premajhno, se je z močnim gobcem zaletaval in tolkel v obrežje. Nekega dne so kamnite stene popustile, voda se je razlila proti Solčavi in s seboj odnesla požrešnega zmaja, ki je prav nesrečno končal svoj podvig. Zmaju je na glavo padel macesen s tremi vrhovi in v prerokbi je bilo rečeno, da lahko samo tak macesen ubije mogočno pošast. Ko se je poplavna voda izsušila, so si domačini še dolgo s strahospoštovanjem ogledovali zmajeve kosti in velikanske čeljusti.

Na prvi pogled imamo pred seboj zopet pravljico zgodbo, toda v resnici ima za podlago resnično odkritje fosilnih ostankov jamskega medveda, ki je v zadnji ledeni dobi živel tudi na območju Logarske doline. Na bližnji Olševi je znano arheološko najdišče jama Potočka zijalka, v kateri so odkrili na stotine kosti jamskega medveda in veliko celih lobanj. Ker ljudje niso imeli znanja o

izumrlih živalskih vrstah, so v fosilnih kosteh prepoznali ostanke starodavnih pošasti in velikanov.

Škoda, ker domačini niso pobrali zmajevih »kosti in lobanj« ter jih odnesli v bližnjo cerkev. V Evropi je kar nekaj primerov, kjer predvsem v cerkvah ali samostanih razkazujejo »zmajeve« ostanke. Seveda imamo zopet opravka z nazorno manifestacijo zmagoslavja krščanske vere nad poganstvom. Tokrat ne gre samo za zgodbo ali sliko, temveč so si ljudje lahko kosti konkretno ogledali, se jih dotaknili in z olajšanjem spoznali, da je pošast »zares« pokončana. Celo v Vatikanu imajo menda shranjeno polovico zmajeve lobanje, ki jo je papežu kot izjemno trofejo podaril grof

Guido Sforza. Toskanski grof je okoli leta 1400 pokončil zmaja, mu razčesnil glavo na dva dela in polovico izročil frančiškanskemu samostanu Sv. trojica, drugo polovico pa je dobil papež.

Zmajeve kosti so obešene pred vhom v katedralo Wawel v Krakovu na Poljskem. Zmaj je nekoč živel v jami, nedaleč od vzpetine, na kateri stoji katedrala. Ustrahoval je

prebivalstvo, zahteval človeške žrtve, dokler ga niso preslepili in mu podtaknili ovco, napolnjeno z apnom. Nadaljevanje poznamo, saj je končal podobno kot zmaj iz Postojnske jame.

Na Slovenskem žal nimamo zmajevih kosti po cerkvah, imamo pa edinstveno rebro ajdovske deklice. Rebro je ohranjeno v cerkvi v Crngrobu pri Škofji Loki in pripada mogočni velikanki, ki je nekoč pomagala ljudem pri gradnji cerkve. Danes je znano, da velikansko rebro pripada kitu in so ga verjetno verniki od drugod prinesli v domačo cerkev. Zanimivo, da je rebro spomin na ajdovsko deklico, ki je bila povrh vsega prav prijazno bitje. Običajno so v cerkvah trofeje »zlobnih pošasti«, ki simbolizirajo premagano zlo!

V italijanskem mestu Videm so podobno kitovo kost ohranili v spomin na čase, ko je na območju današnjega mesta živel hudoben zmaj. Ljudem je na nenavaden način povzročal škodo: z ledenim strupom! Dolgo se mu nihče ni upal postaviti po robu, nato pa se je pojavil desetletni deček in se odpravil proti močvirju, v katerem je živela pošast. Mladi junak se je z maju pognal za vrat in vanj zapičil oster nož. Pri tem je opazil, da ima zmaj okoli vratu obešen pergamentni zvitok. Zmaj se ga je hitro otresel in ga zabrisal po tleh, toda deček je pravočasno odtrgal zvitok in jo urno popihal proti mestu. Ljudje so prebrali besedilo in presenečeno spoznali, da je zmaj imel

Podobno kot zmaj je tudi bazilisk ljudem povzročal veliko gorja. Ubijal je s pogledom in žrtev je takoj okamnela. Ko so na Dunaju našli baziliska v nekem vodnjaku, se je pekovski mojster domislil, da vanj spustijo ogledalo. Ko se je odurna pošast zagledala v njem, je priprči okamnela. Kasneje so baziliska izvlekli na površje in ga namestili na hišno pročelje.

Ljudska umetnost na Slovenskem pozna širok izbor motivov z upodobitvami svetnikov, ki se borijo z zmajem. Ker spada sv. Jurij med najbolj čaščene svetnike v Sloveniji, so ga radi upodabljali tudi domači umetniki. Pogosto ga najdemo na panjskih končnicah ali pa krasilke na steklu.

pri sebi navodila za lastno pogubljenje. Na zvitku je pisalo, da zmaja lahko uniči človek globoke vere in dobrega srca. Kmalu zatem se je v mestu pojavil kapucinski menih Mihael, ki je prestrašenim prebivalcem ponudil pomoč, v zameno pa so mu morali obljubiti, da bodo pobožno živeli v miru. V hudem boju je menih, okrepljen z vero in s križem v roki, premagal zmaja, v dokaz zmagoslavja pa je domačinom prinesel izrezano zmajevo rebro, ki so ga slovesno obesili v cerkev (Madonna delle Grazie).

Obešanje trofeje nad vhod v cerkev je običaj, ki sega globoko v predkrščansko obdobje. Podoben pojav poznamo iz epa o Beowulfu, ki mu je uspelo Grendla, strašno močvirsko spako, hudo poškodovati, saj mu je odtrgal velikansko roko, ki je bila prevlečena z zmajevo kožo. To je bila morilska roka, ki je pokončala veliko nedolžnih ljudi, dokler je ni pogumni Beowulf iztrgal iz Grendlovega ramena in jo kot trofejo obesil pod strop dvorane na kraljevem dvoru.

Toda zgodba o izpostavljanju kosti v svetiščih ali na posebnih krajih ima še starejše vzore. V Grčiji so imeli v svetiščih shranjene kosti bajeslovnih herojev, npr. Pelopsove kosti v Olimpiji ali ostanke pošasti, kot je na primer Meduzina glava s kačjimi lasmi. V resnici so bile to fosilne kosti izumrlih ži-

slavja pa je domačinom prinesel izrezano zmajevo rebro, ki so ga slovesno obesili v cerkev (Madonna delle Grazie).

Fotografija: Marko Freilih

vali, ki so jih ljudje slučajno odkrili ob različnih priložnostih. Tako je bilo že davno tudi v Egiptu, ko so svečeniki v svečani procesiji prinesli v tempelj Setove kosti. Vladar vesoljnega kosa, gospodar puščave in podzemlja je bil očitno ranjen v nebeškem spopadu s Horom in Setovi privrženci so bogaboječe prenesli njegove dele telesa v izbrana svetišča. Teh svetišč ni bilo veliko, toda dovolj, da spomin na Seta nikoli ni ugasnil. S širjenjem krščanstva so bila vsa Setova svetišča izbrisana z obličja zemlje, toda egiptologi so na začetku 20. stoletja odkrili eno od teh svetišč in zagledali presenetljive najdbe. Med ruševinami so se namreč pokazale kosti povodnih konjev in vse polno posvetilnih spomenikov v čast Setu. Naravno obarvane kosti s črno-rdečo barvo so napeljale svečenike do ugotovitve, da je to Setova barva kože in so ga zato tako upodabljali na stenskih poslikavah v svetiščih. Med izkopavanjem so egiptologi odkrili tudi veliko ostankov meteornega železa, ki je bilo po prepričanju starih Egipčanov tudi del Setovega telesa. Povodnega konja iz železa in bronca omenja Jobova knjiga v Stari zavezi Biblije (Job, 40:15-24), prav tako krokodila, za katerega pravi: »Na zemlji mu ni enakega, je stvor brez strahu.« (Job, 41:25). Obe živali sta bili nekoč v Egiptu sveti živali, v Svetem pismu pa sta postali simbol zla.

Okamnena kri in petelinja pošast

Podobno kot nekoč egipčanski svečeniki, ki so v meteoritskih tvorbah prepoznali povezavo z božanskim Setom, so

na Slovenskem našli okamneno zmajevo kri. Zmaji so zaradi različnih poškodb lahko tudi močno krvaveli in nad krajem Kisovec v Zasavju so odkrili sledi zmajske krvi. O tem po-

.....
Običajno poznamo motiv Marije, ki stoji na kači ali zmaju, v katedrali v Dresdnu pa je prikazana Marija, kako prepušča malemu Jezusu, da s kratko sulico z motivom križa prebada Satana v kačji podobi.

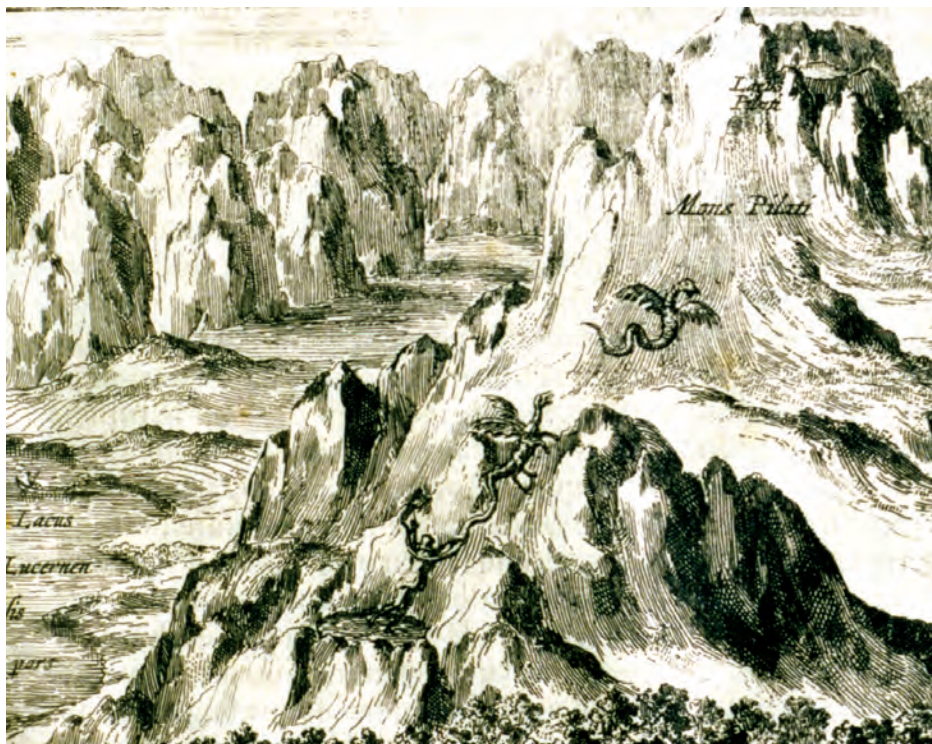

Fotografija: Marko Frelih

roča že Janez Valjard Valvazor v knjigi Slava vojvodine Kranjske iz leta 1689 in nenavadno črno kamenje imenuje »premogova kri«. Premog je namreč ena najstarejših slovenskih oblik za poimenovanje zmaja. Zmajevo kri je bila v resnici antracit, metamorfna kamnina. Na podlagi Valvazorjevega zapisa so gorlji vo kamnino imenovali premog.

Ime *zmaj* je prišlo v slovenščino iz praslavanskega jezika, v katerem se je kača imenovala *zmij*. Zmaju podobno bitje poznamo tudi pod imenom lintvurm, lintvern, pozoj, ses in drakon. Zadnja oblika je še posebno zanimiva, saj spominja na slovitega grofa Drakulo, ki je postal znan zaradi izjemne literarne uspešnice irskega pisatelja Brama Stokerja. Zloglasni Drakula je bil v resnici zelo sposoben romunski vojskovodja in princ z uradnim imenom Vlad III. Tepeš (1431–1476). Naziv Drakula izhaja iz romunske besede *dracul*, kar pomeni kača ali zmaj. Naj ob tem omenim še njegovo povezavo s Slovenijo: skupaj z Barbaro Celjsko in njenim možem Sigismundom, ogrskim in češkim kraljem, je bil zelo aktiven član Zmajevega reda, ki je v 15. stoletju predstavljal močno krščansko zvezo v obrambi proti Turkom. Kasneje je Vlad III. padel v nemilost med katoliškimi vladarji. Še posebno se je nanj spravil ogrski kralj Matija Korvin in poskrbel za krvoločne zgodbe o romunskem princu. V tem duhu je nastala tudi slika, ki si jo lahko ogledamo na stalni razstavi Narodne galerije. Vlad III. je

Poncij Pilat, upravitelj rimske province Judeje, je najbolj znan zaradi obsodbe Jezusa na smrt s križanjem. Po neki legendi je Pilat po vrnitvi iz Judeje v Rimu naredil samomor, truplo pa je bilo vrženo v Tiberu. Po raznih zapletih so Pilatovo truplo našli zmaji in ga odnesli v odmaknjeno gorsko jezero. Gora se danes imenuje Pilatus in se vzpenja nad Luzernom v Švici. Nemški jezuit Athanasius Kircher je v 17. stoletju objavil grafiko, ki kaže, kako zmaji vlečejo mrtvega Pilata proti jezeru na vrhu gore.

na njej prikazan kot Poncij Pilat, ki sodi Jezusu. V zvezi s tem motivom je prav neverjetno naključje, da ena od legend pripoveduje, kako je truplo Poncija Pilata končalo na gori nad Luzernom v Švici. Tja so ga prinesli zmaji ...

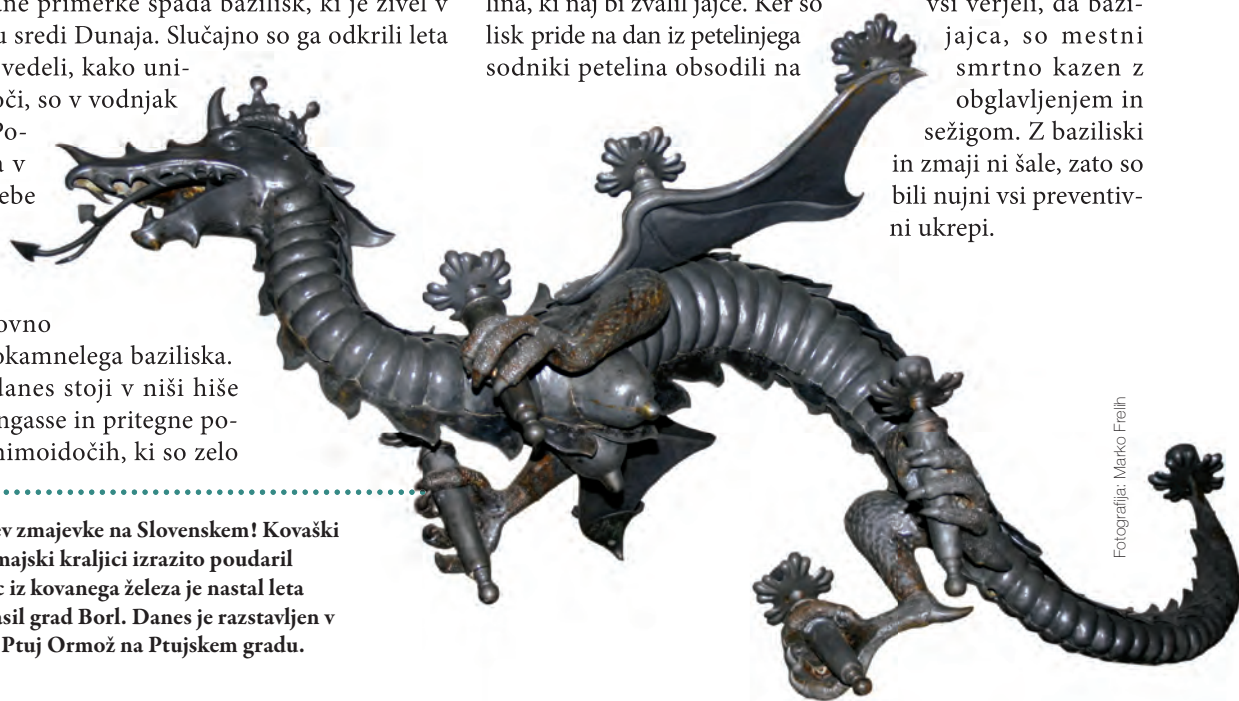
Večglavi zmaji pri nas niso razširjeni. Izjema je sedmeroglavi zmaj, ki je prišel v ljudsko izročilo iz svetopisemskega besedila Razodetja. Avtor besedila Janez Evangelist iz Patmosa je pri opisu zelo nazoren: »Še drugo znamenje se je prikazalo na nebu. Glej, bil je velik ognjenordec zmaj, ki je imel sedem glav in deset rogov in na svojih glavah sedem kron.« (Raz, 12:3). Po nekaterih virih je Heraklej pokončal močvirsko pošast Hidro s sedmimi glavami, drugi viri omenjajo devet glav.

Na Slovenskem pravega zmaja še nismo našli, več sreče pa naj bi imeli na Dunaju, kjer so odkrili strašnega baziliska, bližnjega sorodnika zmajev. Bil je vladar kač, zato so mu rekli mali kralj, po grško *basiliskos*. To je bila pošast s petelinjo glavo in z luskastim kačjim telesom. Ubijal je s strupeno sapo in pogledom. Podobno kot zmaj se je tudi bazilisk izvalil iz petelinjega jajca. Že rimski pisatelj Plinij starejši je v 1. stoletju zapisal, da bazilisk živi v severni Afriki. Nasploh lahko povzamemo, da je Afrika domovina različnih pošasti, med katerimi ima zmaj v družbi baziliska vodilno mesto.

Med najbolj znane primerke spada bazilisk, ki je živel v globokem vodnjaku sredi Dunaja. Slučajno so ga odkrili leta 1212, in ker so vsi vedeli, kako uničujoče so njegove oči, so v vodnjak spustili ogledalo. Pošast se je zagledala v ogledalu in samo sebe uničila s pogledom. Vodnjak so zasuli, in ko so ga v 16. stoletju ponovno odkopali, so našli okamnelega baziliska. Kamniti stvor še danes stoji v niši hiše na ulici Schönlaterngasse in pritegne pozornost številnih mimoidočih, ki so zelo

verjetno prvič v življenju srečali bližnjega sorodnika zmajev. Ubijajoč pogled in okamnitev grozne spake spominja na grški mit o Meduzi, Perzeju in Andromedi. Meduza je bila ena izmed strašnih gorgon, ki je s pogledom ubijala ljudi. Kdor jo je pogledal v oči, je takoj okamenel. Perzej jo je z zvijačo premagal in ji odsekal glavo, na kateri je mrgolelo kač. Ko se je odločil, da bo rešil svojo izvoljenko Andromedo pred morskno pošastjo, je pri tem uporabil Meduzino glavo. Podivjana morska gnusoba je prišla po žrtvovano Andromedo in v tistem trenutku se je pojavil Perzej, ki je pred mogočno gmoto grozljivega videza postavil Meduzino glavo, in stvor se je v trenutku spremenil v kamen.

Po bazilisku se imenuje švicarsko mesto Basel. Pošast je živela v neki jami blizu mesta in prebivalcem je uspelo, da so jo pokončali. Leta 1474 je v mestu nastal preplah zaradi petelina, ki naj bi zvalil jajce. Ker so vsi verjeli, da bazilisk pride na dan iz petelinjega jajca, so mestni sodniki petelina obsodili na smrtno kazen z obglavljenjem in sežigom. Z baziliski in zmaji ni šale, zato so bili nujni vsi preventivni ukrepi.

Edinstvena upodobitev zmajevke na Slovenskem! Kovaški mojster je okronani zmajski kraljici izrazito poudaril bujno oprsje. Lestenc iz kovanega železa je nastal leta 1900 in je prvotno krasil grad Borl. Danes je razstavljen v Pokrajinskem muzeju Ptuj Ormož na Ptujskem gradu.

Zmajevo nasledstvo

Najstarejši zapis o »zmajevih mladičih« nam je spet ohranil Valvazor. Med obiskom presihajočega vrelca v dolini Bele med Logatcem in Vrhniko so mu domačini povedali, da je globoko pod zemljo živel zmaj, ki je občasno bruhal vodo na površje. Valvazor je o zmaju na splošno zapisal: »Zmaj kar naprej živi, dokler je pod zemljo, in ne pogine, pa čeprav bi živel tisoč let. Ko pa pride iz zemlje na zrak, tedaj se za njim vse podira in posipa, dokler ga ne ubije.«

Skozi žrelo studenca so večkrat priplavali zmajevi mladiči in vrhniški poštar Hoffman je enega celo odnesel domov. Iz pripovedovanja očividcev je Valvazor sklepal, da je dozdevni zmaj verjetno neke vrste kuščar ali podzemni črv, ki se ga najde tudi drugje. Leta 1801 je Karel Schreibers, ravnatelj cesarskega muzejskega kabineta na Dunaju, odpotoval v London in članom Kraljeve družbe znanosti predstavil nenavadno vodno žival, ki so jo takrat že poznali pod latinskim imenom *Proteus*, po slovensko pa človeška ribica. Njegove raziskave so bile zelo odmevne in kmalu so od vsepovsod prihajala naročila za nakup človeške ribice, celo iz Amerike, Indije in Afrike.

V deželi zmajev

Med iskanjem zmajevih sledi sem spoznal, da je Slovenija polna zmajev, takšnih in drugačnih. Ljudska domišljija jih je od nekdaj ustvarjala in očitno je bilo brez njih težko živeti. Neverjetna količina zmajskih zgodb preseneča in škoda, ker ne znamo

Na pročelju gospodarskega poslopja nekdanjega dominikanskega samostana v Radljah ob Dravi je naslikana sončna ura z letnico 1694 in prikazuje Marijo z Jezusom v naročju. Z levo roko drži otroka, z desnico pa navidezno drži sulico, s katero prebada zmaja, ležečega pod njenimi nogami. Marija v resnici drži železno palico, ki s senco kaže čas in hkrati z njo ves dan prebada zmaja. Imenitna ideja umetnika, ki pa se v oblačnem vremenu ne obnese, saj je takrat zmaju prizaneseno z mukami.

.....

promovirati naših zmajev (in drugih fantazijskih bitij) v širšem evropskem ali celo svetovnem merilu. Moja pot v službo, v Slovenski etnografski muzej na Metelkovi v Ljubljani, me vsak dan vodi mimo Herkula, ki na stebru vodnjaka na začetku Gornjega trgu pobija krilato Hidro, močvirsko pošast, ki jo pogosto zamenjajo z zmajem. Potem grem mimo Magistrata, kjer visijo zastave z mestnim grbom, v katerem zagledam prvega zmaja. Nadaljujem proti tržnici in na severni strani semenišča je portal z reliefom mestnega grba z zmajem in letnico 1725. Potem naredim samo še nekaj korakov in pred menoj stojijo zmaji vseh zmajev – bronasti zmaji na Zmajskem mostu! To so zares veličastne kreature, izjemna kiparska mojstrovina in dobra ideja dalmatinskega arhitekta Jurija Zaninovića, da je zmaje posedel ob dostopu na most. Čeprav še sedijo, imajo že razprta krila in z odprtim gobcem, polnim ostrih zob, z onemelim grozečim krikom opozarjajo mimoidoče na svoje poslanstvo. Oni so varuhi prehoda, prehoda čez reko, ki je v marsikateri kulturi nekoč predstavljala ločnico med zemeljskim življenjem in onostranstvom. Ljubljanski zmaji so danes predvsem velika zanimivost za tuje turiste in kar je manj znano – njihove slike so objavljene v številnih revijah, monografijah in znanstvenih razpravah.

Danes marsikdo težko razume, da so si ljudje še nedavno priznavanjem obstoja zmajev pomagali razložiti naravne pojave,

.....

Nagrobnik Friderika IX. iz leta 1438 ima upodobitev zmaja, katerega glava zelo spominja na resnične fosilne lobanje izumrlih dinosavrov. Nagrobnik stoji pod grajskimi arkadami Pokrajinskega muzeja Ptuj Ormož.

Ptujski meščani so se zahvalili Žalostni Materi božji, sv. Juriju in sv. Florijanu, da so leta 1766 obvarovali most, ki so ga ogrožale plavajoče ledene plošče po Dravi. Za votivno sliko je avtor Franc Jožef Fellner izbral neobičajen prikaz pobijanja zmaja. Sv. Jurij kleči na oblaku in z obema rokama poriva sulico v prsi podivjanega zmaja. Ta se kljub grozljivim bolečinam s kremplji trdovratno oprijema spodnje površine oblaka. Slika je razstavljena v Pokrajinskem muzeju Ptuj Ormož.

kot so potresi, orkani, toča, plazovi in podobne naravne katastrofe. Celo nastanek Snežnika so povezali z zmajem. Zgodba je nenavadna: V Mrzli jami pod Križno goro je živel sedmeroglavi zmaj. Dolgo je bil sam, potem pa so od nekod prišli ljudje in se hoteli naseliti na njegovem ozemlju. Zmaj jih je takoj napadel, toda ljudje so bili izurjeni mečevalci in so mu odsekali šest glav. Izgubil bi tudi sedmo, če ne bi prosil usmiljenja. Poglavar mu je ukazal, naj gričevnato pokrajino izravna v rodovitno dolino. Zmaj se je lotil dela in vse griče znosil na kup. Uredil je lepo prostrano dolino, toda fizični napor ga je zelo izčrpal. Izmučen se je zavlekel v gozd in poginil. Tako je nastala Loška dolina, velikanski kup kamenja in zemlje pa so imenovali Snežnik.

Ta pripoved je redka, saj govori o ukročenem zmaju, ki je delal za človeka. Žal je bil zmaj običajno podivjan in uničevalen. Za seboj je puščal katastrofalne posledice v obliki poplavljenih območij ali zasutih mest. Zmaj je povzročil poplavo doline, kjer danes stoji Kamnik, drugi zmaj je z rušenjem kamenja na Karavankah povzročil podor in zasul stari Tržič. Čeprav si zmaja največkrat predstavljamo kot leteče bitje, ki bruha ogenj in požiga vse pred seboj, so slovenski zmaji v glavnem povezani z vodo. Ustvarjali so poplave, včasih pa so s hrupnim rjoventjem priklicali neurje in točo. V glavnem so se zadrževali v svojih bivališčih in so le redko zapuščali podzemne brloge. Med takšne primere spada zmaj, ki je nekoč živel v notranjosti Čemšeniške planine v Zasavju. Pogosto je bruhal vodo na površje in v okolici povzročal dolgočasno deževje.

Še posebno se je razhudil leta 1866. Ko so nalivi ponehali, so domačini opazili na pobočju globoke brazde, ki so ostale kot sled zmajevih koničastih peruti.

Na Slovenskem je dokumentiran tudi primer zmajevnega gnezda. Malo je krajev po svetu, ki so povezani z zmajevim leglom. V zapisih iz 19. stoletja se omenja, da je na Štajerskem, nedaleč od Vurberka, nekoč obstajala zamočvirjena kotanja, v kateri se je izlegel zmaj. Po ljudskem izročilu se zmaj izvali iz petelinjega jajca. Ko kljuje njegovo lupino, povzroča potrese, in ko nastane odprtina, se iz nje izlije vodovje, ki poplavi vse pred seboj in odnese tudi zmaja.

Zmaj se pogosto sam uniči ali pa so za njegov konec zaslužni svetnice in svetniki. Številni primeri na Slovenskem kažejo, da je zmaj simbol zmage krščanstva nad poganstvom. Zmajске zgodbe nas vodijo do začetkov širjenja krščanstva v jugovzhodnem alpskem svetu, hkrati pa v ozadju lahko prepoznamo antične in prazgodovinske kulte in svete kraje. Kontinuiteta svetih krajev oziroma obstoja skrivnostnih sil v odmaknjenih dolinah in močvirjih, na vzpetinah ali v jamskih globinah je svojevrsten fenomen v Sloveniji. Ta fenomen je nastal zaradi izjemne geografske lege slovenskega prostora, ki je že v pradavnini pomenil stičišče mediteranskih in evropskih kultur. Zmaji so lep dokaz, kako je duhovni svet velikih civilizacij Sredozemlja skozi stoletja pronical tudi v naše kraje, zato so zmajске pripovedi in njihove upodobitve dragocena kulturna dediščina na Slovenskem. ■